

FOLK & KULTUR

ÅRBOG FOR
DANSK ETNOLOGI OG
FOLKEMINDEVIDENSKAB

1972

FOLK OG KULTUR

T.H.

FOLK OG KULTUR

ÅRBOG FOR DANSK
ETNOLOGI OG FOLKEMINDEVIDENSKAB
1972

ISBN 87 500 1231 2

NIELSEN & LYDICHE (M. SIMMELKJÆR)
KØBENHAVN

UDGIVET AF FORENINGEN »DANMARKS FOLKEMINDER«
AKADEMISK FORLAG . KØBENHAVN

Redaktion:

Laurits Bødker (hovedredaktør)
 Iørn Piø (anmeldelser)
 Alan Hjorth Rasmussen (nyt fra forskningen)
 Christian Lisse
 George Nellesmann
 Bjarne Stoklund

Indhold

Forord	7
Karsten Biering: Gravlys i Danmark	9
Ellen Damgaard: Købmand og borger	25
Bengt Holbek: Strukturalisme og folkloristik	51
Alan Hjorth Rasmussen: Vorupør Fiskerkompagni	65
Birgitte Rørbye: »Det sker jo sommetider, at jeg oplever ting«	85
Åge Skjelborg: Brugsmusik i subkultur	95
Carsten Hess: Kridtstenshusene på Stevns	113
Nyt fra forskningen	151

Karleboundersøgelsen (L. Bødker) 151. — Gladsaxeundersøgelsen (A. R. Nielsen & I. Tolstrup) 152. — Bredeundersøgelsen (P. Ottosson) 153. — Skælskørundersøgelsen (G. Nellesmann) 154. — Torupundersøgelsen (P. Ludvigsen) 154. — Bordingundersøgelsen (N. W. Lund) 156. — Registrering af indberetningerne til amterne (K. Prange) 158. — Terminologileksikon (B. Holbek) 159. — Datering af skiltingsviser (H. H. Hansen & E. Meiling) 159. — Traditionsstof før 1818 (I. Piø) 163. — Folkelig brugsmusik på Djursland og Anholt (Å. Skjelborg) 165. — Sanghistoriske arbejder (K. Clausen) 167. — Højskolen og den folkelige sangtradition ca. 1840-1910 (K. Byberg) 169. — Visesang — vise-sangere (Sv. Nielsen) 170. — Projekt Jesus (L. Bødker) 172. — Bryllup og giftermål på Anholt (M. Brandt) 179. — Helligtrekongersløb (C. Bregenhøj) 180. — Arbejderbevægelsens festtraditioner (F. Hemmersam) 181. — De danske forsamlingshuses tilkomst og funktion i lokalsamfundet i perioden 1870-1970 (M. Balle-Petersen) 182. — Primitiv bondebogning (K. Jensen) 183. — Etablering af Nordsøfiskeriet (A. Hj. Rasmussen) 183. — Sejlads og fiskeri i marsken (A. Møller) 184.

Anmeldelser	185
-------------------	-----

Sven B. Ek: Nöden i Lund (M. Therkildsen) 185. — Ellen Damgaard & Poul Høst Moustgaard: Et hjem — en familie (M. Lundbæk) 187. — Carsten Bregenhøj: Etnologisk interviewteknik (G. Nellesmann) 190. — Dag Strömbäck, etc. [red.]: Biographica. Nordic Folklorists of the Past (E. K. Mathiesen) 191. — Iørn Piø: Folkeminder og traditionsforskning (B. S. Jørgensen) 195. — Bente Gullveig Alver: Heksetro og trolddom (L. Thilo) 197. — Sven Hakon Rossel: Den

litterære vise i folketraditionen (K. Biering) 199. — Palle Friis, m.fl.: De næsten ukendte. Skilderier fra 1800-årene (H. Poulsen) 203. — Ole Warthoe-Hansen: Randers håndværkerlav (P. Strømstad) 204. — Olof Hasslöf, etc. [red.]: Sømand, fisker, skib og værft (A. Hj. Rasmussen) 206. — Knud Lauritzen: Ribes skibsfart efter 1850 (P. O. Christiansen) 208. — Peder Skelmosen: Fiskerdreng fra klitten (P. O. Christiansen) 210. — Nils-Arvid Bringéus [red.]: Arbete och redskap (H. Rasmussen) 211. — Ellen Andersen: Folkedragter i Nationalmuseet (U. Thyrring) 212. — Anna Maja Ny-lén: Folkdräkter ur Nordiska Museets samlingar (U. Thyrring) 213. — Nils-Arvid Bringéus [ed.]: Mat och Miljö; Nils-Arvid Bringéus [ed.]: Ethnologia Scandinavica; Nils-Arvid Bringéus [ed.]: Skånska matvanor (B. Stoklund) 215. — Ellen Andersen: Bordskik, spisevaner og borddækning gennem tiderne (H. Rasmussen) 217. — Peter Riismøller: Sultegrænsen (P. H. Moustgaard) 218. — Kai Ditlev Sievers: Volkskultur und Aufklärung im Spiegel der Schleswig-Holsteinischen Provinzialberichte (A. Steensberg) 220. — Sven Møller Kristensen & Preben Ramløv: Børne- og ungdomsbøger; Ellen Buttenschön: Laura Ingalls Wilder; Bondekonen, der blev digter; Vibeke Stybe: Historien om Struwwelpeter eller Den Store Bastian; Tordis Ørjasæter: Massemediene og barneboken (M. Brandt) 223. — Kirsten Bolvig, m.fl.: Søndags-BT (J. B. Næør) 225. — Gert Smistrup: Fortsættes i næste nummer... (L. Bødker) 226. — Arne Martin Klausen: Kultur — variasjon og sammenheng (G. Nellesmann) 228. — H. Meesenburg [red.]: Bygd (G. Nellesmann) 229. — NEFA-dokumentation, nr. 1: Nordisk bibliografi for folkelivsforskere 1969-70; nr. 2: Nordisk etnologisk forskning 1971 (G. Nellesmann) 229.

Forord

Årbogen FOLK OG KULTUR, der i fremtiden vil være den faste årslevering til foreningen Danmarks Folkeminders medlemmer, er et forsøg på at få de mange i tale, der er interesseret i studiet af dansk kultur, og det vil vi gøre ved at præsentere noget af det, vi mener er karakteristisk for dansk etnologisk-folkloristisk forskning, som den drives i dag.

Denne forskning er en del af videnskaben om mennesket som kultur- og samfundsvæsen. Det er etnologernes og folkloristernes opgave at studere kulturen i dens mange forskellige variationer og at søge at forklare, hvorfor mennesker har den og den kultur. For at tolke de mange enkelte kulturtræk, som møder os i dagligdagen, må vi både sætte dem ind i en historisk sammenhæng og se dem i et samfundsmæssigt perspektiv.

Det er vor hensigt, at årbogen i videst muligt omfang skal bringe stof af mere end rent akademisk interesse. Dansk etnologi og folkemindevidenskab dyrkes på mange måder rundt om i landet: ved provinsmuseerne og de lokalhistoriske arkiver, ved Dansk Folkemuseum og Frilandsmuseet, ved Dansk Folkemindesamling, ved Institut for europæisk folkelivsforskning og Institut for folkemindevidenskab, samt ved en række beslægtede institutioner. Meget af det arbejde, der udføres ved disse institutioner, er genstand for interesse langt ud over den snævrere faglige kreds, og vi håber med denne årbog at nå ud til så mange som muligt blandt disse interesserede.

Med starten af FOLK OG KULTUR er et gammelt ønske hos mange i de to fag, folkemindevidenskab og europæisk etnologi, gået i opfyldelse: de to sider af studiet af mennesker og deres kultur, som af historiske grunde er adskilt, men som sagligt er nært forbundne, finder nu sammen i en fælles optræden udadtil.

Redaktionen

Structuralism and folkloristics

The present paper deals with a recent example of structural analysis. This method has been discussed mostly by linguists, anthropologists, and students of literature, but only rarely by folklorists, even though folklore material has frequently been used for demonstration. One of the aims of this paper is, therefore, to familiarize folklorists with some of the basic ideas and concepts used in structural analysis, by showing how they might be applied to the game of chess. The chessmen and the rules of the game have a distinct resemblance to the stock characters and the rules of action in oral narrative tradition.

In 1971, Børge Hansen, a student of literature, published the book *Folkeeventyr. Struktur og genre* (Folktales. Structure and Genre). He attempts to develop a method of structural analysis applicable to all oral narrative genres. After a critical review of the earlier structuralists, he proceeds to Claude Bremond whose ideas, propounded in the French journal *Communications*, vols. 4 and 8, form the basis of his own thesis. According to the latter, all folktales contain three categories of *actants* (= classes of actions), viz.: the central figure, the helpers, and the opponents. Attention is focused on the changing relations between these actants. A tale consists of a series of changes in these relationships, ending with the central figure being alone on the stage, or in the company of a spouse.

On the basis of this model, a collection of folktales taken down from oral Danish tradition is analyzed according to three aspects: *The physical aspect*: There may be a spatial division between the natural and the supernatural world, or all action may be laid in the natural world. *The narrative aspect*: The relation between the actants may be simple, with one central figure, or complex, with several competitors, each considering the others as helpers and opponents respectively. *The social aspect*: The conflict may be existential, i.e., a matter of life and death, or it may be concerned with prestige.

In the first case (dual spatial aspect, simple model of relations, existential conflict) we have mythical tales or, simply, *myths*; in the second case we have *novelle*. Roughly, one fifth of the tales in the collection under investigation are myths, three fifths are novelle, and the remainder are mixed forms caused by the increasing influence of literary fashion on oral tradition (which was, we must infer from Børge Hansen's line of reasoning, 'mythical' to begin with). Thus, the semantic universe of this collection seems to be characterized by a conflict between ancient oral tradition and more recent literary influence. In a concluding chapter it is indicated how this method might be brought to bear on folksongs as well.

In the opinion of the present writer, there may be some merit to the analysis of relations between the actants, although it carries the abstraction so far as to say almost nothing about the actual content of the tales. The conclusions concerning the 'semantic universe' of the folktales, however, have little value. The author's attempt to discern historical reasons for the supposed conflict is unconvincing, the structuralistic method is not well suited to solve a problem that should be discussed in terms of history of culture, and besides, several aspects of the material escape the author because he disregards the life conditions of oral tradition.

This does not mean that we should discard structural analysis. Rather, we should relate it to a broader understanding of folktale tradition as a cultural phenomenon.

Bengt Holbek; amanuensis, mag. art.

Hugkrogen, Orup Mark
DK-4640 Fakse

Vorupør Fiskerkompagni

Et indremissionsk kollektiv omkring århundredskiftet

Af A. Hjorth Rasmussen

Samspillet mellem individ, gruppe og samfund og ydre faktorerers indflydelse på kulturudviklingen og samarbejdsformerne har i de senere år interesseret en stadig større kreds af etnologer. Mange af den ældre forsknings undersøgelser over lokalsamfund og enkeltelementer inden for kulturudviklingen finder nu anvendelse som eksempel- og grundmateriale i den nyere forsknings ofte mere metodisk- og problemorienterede undersøgelser og publikationer, men etnologerne søger i det store og små fremdeles at analysere det samspil af faktorer, som har betinget og stadig betinger menneskets kulturudvikling.

I denne artikel skal en enkelt samarbejdsform og dens forudsætninger og resultater trækkes frem og analyseres. Her er fællesskabet ikke som ved så mange andre former for samarbejde kommet i stand af nødvendighedsgrunde (fælles ejendoms- og udnyttelsesret til naturressourcer eller mandskabs- eller kapitalbehov ved udnyttelsen), men skal ses som resultat af det frivillige, åndelige fællesskab, som missionen og vækkelserne lagde kimen til i 1880'erne. Samarbejdsformen havde karakter af et kollektiv, som det kendes i østlandene, men udbyttedelingen foretoges uden hensyntagen til den enkeltes indsats eller dygtighed. Fællesskabet, der senere reduceredes til et rent økonomisk samarbejde med individuel udbyttedeling, blev den første andelsforening inden for dansk fiskeri.

Den største koncentration af fiskere på Thykysten fandtes i 1887 på den 4 km lange strækning mellem Stenbjerg og Vorupør. Her ernærede 136 mand¹ sig af fiskeriet som hovederhverv, småt hjulpet af en ko eller to som ekstra kosttilskud for familien. Der fandtes 24 større, åbne både² samt et utal af mindre pramme. Dæksbåde til fiskeribrug var endnu ikke taget i brug på den åbne kyst. Fiskerne var organiseret med op til 6 personer i hvert bådelag, en samarbejdsorganisation, der dels var nødvendiggjort af det hårde arbejde ved ud-sætning, roning og indtagning af båden, dels var betinget af det redskabskrævende krogfiskeri, som fordrede stort arbejde ved påsætning af maddingen i de

1. Noter findes s. 82.

enkelte fiskerhjem, og som tillige bedst betalte sig, når tiden på havet og fiskepladsen udnyttedes til udsætning af så mange kroge som muligt.

Vorupørfiskerne havde i reglen lige stor part i deres både, og redskabs- og arbejdsindsatsen var den samme for alle i bådelaget. Fangstudbyttet kunne derfor deles ligeligt i det antal lodder, som der var fiskere i bådelaget. Princippet var således lige løn for lige arbejde, indsats og risiko; dog strakte det sig ikke videre end til det enkelte bådelags medlemmer. Hvis mandskabet ikke selv ejede båden, eller hvis det ikke fiskede med egne redskaber, kunne udbyttefordelingen forrykkes.

I Vorupør kendes endnu talemåden »rige Jannerup, stolte Hundborg og fattige Vorupør«³. Der hentydes her til beboerne i den henved 11 km lange Hundborg-Jannerup kommune med kirke- og bondebyerne Hundborg og Jannerup i øst og det fattige fiskerleje yderst mod vest. Initiativtageren til Fiskerkompagniet i Vorupør, lærer, fhv. fisker J. Munk-Poulsen, fortæller, at Vorupør i 1885 blot var en række »noget gammeldags udseende huse, hvoraf de fleste var stråtekede. Det var en hel sjældenhed at finde et hus med gardiner for vinduerne... Med hensyn til renlighed, skolegang, ædruelighed og oplysning, da var der meget tilbage at ønske, og skønt der herude boede ca. en fjerdedel af kommunens beboere, så tænkte dog ingen på, at en fisker burde have sæde i sognerådet.« Munk-Poulsen, der som dreng selv måtte bære fisk op i landet og falbyde den til bønderne, uddyber i nogle optegnelser misforholdet mellem bonde og fisker: »Der var i de tider en stor forskel på landboere og kystboere, og vi blev set på med stor ringeagt. Vi måtte derfor altid være belavet på at blive gjort grin med, når vi falbød vor vare omkring i gårdene. Dette smertede mig dybt allerede som barn. Denne ringeagt, som man følte for kystboerne, havde vel for en del sin grund i, at fiskerne i mange stykker levede et meget fattigt og for fleres vedkommende dårligt liv i drik og svir, og som følge heraf måtte de, så snart fiskeriet slog fejl, enten ty til fattigvæsenet eller også gå på landet og betle. En »havbo«, som man kaldte os, med en fiskekurv på ryggen var i manges øjne kun anledning til grin og latter.«⁴

Livsnerven i Vorupør før missionen er blevet karakteriseret med ét eneste ord: brændevin. Brændevin havde fiskerne med på havet; det kunne være nødvendigt med en hjertestyrkning i kulde, sne og slud, men når de kom i land, holdt bønderne eller fiskehandlerne klar med madtejn og brændevinsdunken. Efter at fiskerne havde fyldt sig tilstrækkeligt med begge varer, var de lette at handle med, og når brændevinen havde gjort sin virkning, slog de hurtigere af på pri-serne. Ellers betaltes der efter nogenlunde faste priser, 20 kuller og en stor torsk med 3 pægle brændevin, 32 store torsk med en tønne rug, 24 med en tønne

byg og 16 med en tønne havre. – Både mænd, kvinder og børn drak brændevin, fortælles det, og tonen i byen blev derefter. Skænderi og slagsmål var dagligdags begivenheder. Et enkelt bådelag sendte hver tredie dag en dreng til Hundborg efter 18 pottes brændevin, så behovet var stort.⁵

Land- og byboere udgjorde det traditionelle marked for fiskerne, men med udbygningen af det vestjyske jernbanenet blev tillige fiskehandlere og opkøbere mellemlid mellem fiskerne og de store udenlandske markeder. Fiskerne stod på mange måder i afhængighedsforhold til fiskehandlerne, der ofte var egnens købmænd. Man indgik aftale om fast pris for fiskesæsonen, men når det ikke skæppede i kassen for opkøberen på grund af overfyldt marked i Hamborg, sagde han på trods af aftalerne stop for al levering, og fiskerne kunne stå tilbage på stranden med deres fisk. Dette sammenholdt med mellemhändlerens betydelige fortjeneste på fiskernes produkter førte til stor misfornøjelse og var sammen med det åndelige fællesskab, som udsprang af missionen, forudsætningerne for dannelsen af kollektivet, arbejdsfællesskabet og andelsforetagendet Vorupør Fiskerkompagni.

1880-90'erne var i særlig grad kolportørernes og indremissionærernes tid, og Hundborg-Jannerup kommune med Vorupør var et af brændepunkterne for Indre Missions arbejde.⁶ En kompagnifisker fortæller om »Vorupørs apostel«, indremissionæren Jesper Nielsen, som sammen med Poul Harkjær, Jens Kjær og Poul Poulsen var blandt missionens første fortalere på fiskerlejet: »Ved ham blev der vakt liv i Vorupør, hvor man hidtil havde levet uden tro og uden Gud i verden. Jeg lyttede til ordet, og Herren oplod mit hjerte... Den tid var forunderlig skøn, ikke i flokke, men een efter een gik vi ind gennem porten. Den kendte ulykke i 1885, da 8 fiskere, som var optaget i redningsbåden, men uden redningsbælter, fandt døden i bølgerne, greb sindene dybt, og Gud brugte det til at berede hjerterne for ordet.«⁷ – Den 26. marts 1885 var en sydøstenvind pludselig slået om til storm fra vest, og bådene nåede ikke at komme hjem. Udfor Stenbjerg druknede 4 fiskere, i Vorupør gik redningsbåden ud og fik bjærget 10 mand fra 2 bådelag over i båden. Under landingsmanøvren løb redningsbåden skæv i bråddet, bådslæbet svigtede, og i næste øjeblik lå alle 22 mand under og omkring den kæntrade redningsbåd. Det lykkedes de 12 redningsmænd, som alle bar redningsbælter, at komme i land, men 8 af fiskerne druknede. Fiskerne i de tilbageværende 4 både, der uden for landingen havde overværet redningsbådens kæntring, søgte nordover for at komme i læ af Hanstholm. »Ville mon en eneste af alle de mange bortdragende nogensinde nå levende i land, eller skulle denne dag blive så frygtelig, at den næsten tømte Vorupør for mænd...

Rundt om i hjemmene lå det ene lig efter det andet, og hvor mange ville mon følge efter? Således stod spændingen i ca. 12 timer fra kl. 12 middag til 12 midnat. Mange hjerter bævede, og mange løfter blev sikkert givet Gud; thi her følte man sin afmagt over for situationen, og i sådanne tider falder alle teorier bort; da træder livets og dødens tunge virkelighed frem med al sin alvor, og da – i sin nød – finder ofte mangt et hjerte hen til den Gud, der i de lyse og lette dage var på så lang afstand.«⁸ Kl. 12 nat kom der gående bud fra Thisted med telegram, men inden det kunne afleveres, måtte der indsamles 6 kr. fra de små husholdninger. De savnede 18 fiskere var kommet i land i god behold.

Svære ulykker har i mange tilfælde været medbestemmende og udslagsgivende ikke alene for kulturudviklingens åndelige side, men også for dens tekniske. Redningsbælter blev således indført i Vorupør og mange andre steder efter ulykken. Organisation af det nørrejske redningsvæsen i 1840–50'erne var ligeledes en reaktion imod magtesløsheden ved det store antal strandinger, og initiativet til bygning af de første dæksbåde til den åbne vestkyst kan føres direkte tilbage til novembernatten 1893, da 49 kystfiskere mistede livet på havet.

Grobunden for det åndelige fællesskab var skabt. Det var nu op til den unge, vakte, tidl. fisker Jens Munk-Poulsen at føre det åndelige samfunds ideer ud i livet.

Munk-Poulsen skilte sig allerede som ganske ung ud fra mange af de andre fiskere i Vorupør ved ikke at nyde spiritus, når han indfandt sig på deres fælles samlingssted, Stenbjerg kro. Her fandt han og kromandens datter sammen, men man syntes, at den unge Munk-Poulsen havde evner til mere end at være fisker; han skulle være lærer. Kromanden støttede et højskoleophold, medens en anden ung mand lejedes til at tage pladsen i fiskerbåden, så de svagelige forældre kunne blive forsørget. Men på højskolen blev Munk-Poulsen vakt for missionen, og dermed ophørte svigerfaders støtte. Lærer Nielsen i Stenbjerg skrev nu et aktiebrev, hvorpå de fattige Vorupør-fiskere lovede faste bidrag til Munk-Poulsens uddannelse, og i 1882 kom han på Ranum statsseminarium. Herfra skrev han mange og lange breve hjem til fiskerne og beredte vejen for den første vækkelse. Den 26.6.1884 skrev han et 16 sider langt brev til sin fætter, og da det er meget betegnende ikke alene for Munk-Poulsens stillingtagen, men for missionsbevægelsen som helhed, skal der gengives uddrag heraf: »Da min kære Frelser fik fat i mig og overbeviste mig om, at bag døden var dommen, og at den for mig ville blive evig fortabelse, fordi jeg levede som et vantro menneske uden samfund med Jesus, så blev jeg en fremmed på Vorupør; alle var enige om, at jeg så for mørkt på livet, at jeg ville fordømme eder, og at jeg var åndelig hovmodig. Kære venner! Jeg skriver ikke dette for at bebrejde eder;

thi jeg véd, at det er djævelen, som har forblindet eder, så I ikke kan se det anderledes, før Guds ånd får lov til at åbne eders øjne. Da jeg gik som et vantro menneske, så jeg på sagen på samme måde. Men nu kan jeg ikke andet end bedrøves, når minderne fra min fødeby trænger ind på mig, og jeg kan ikke lade være at bede Herren om, at han vil åbne eders øjne, og at I må komme til at elske Jesus og leve sammen med ham, så vi dog en gang kunne mødes i himlen... I mener måske, at jeg kan sagtens nu, da jeg er kommet bort fra den syndige egn, som du skrev i dit sidste brev, kære Kristen. I tager aldeles fejl. Jeg møder lige så megen modstand her. Blandt ca. 90 elever er her kun to, som jeg kan dele med... Jeg vil nu bede Herren meget og inderligt om, at det nu må blive alvor for eder, at I virkelig i sandhed må blive omvendte.«⁹

Munk-Poulsens breve, der gik på omgang blandt fiskerne, såede tvivl i sindet hos mange, men først efter ulykken i 1885 kom den egentlige vækkelse.

Efter i 1½ år at have været lærer ved Rugårdstrand skole på Djursland opfordredes Munk-Poulsen til at søge embeder, bl. a. et nyoprettet embede i Sdr. Vorupør. Det var det ringest betalte af tilbuddene, men alle beboere i Vorupør – bortset fra en enkelt – havde søgt om at få Munk-Poulsen til fødebyen. Sognerådet var ikke interesseret, men måtte bøje sig for beboernes ønsker.

I august 1887, endnu mens Munk-Poulsen var tilknyttet Rugårdstrand skole, tog han initiativ til et møde hos Jens A. Fink i Sdr. Vorupør, hvor han stærkt anbefalede fiskerne »at slutte sig i kompagni for derved at gavne hverandre såvel åndelig som timelig«. De tilstedeværende 10 fiskere sluttede sig til med det samme, 6 kom senere, i vinteren 1888–89 arbejdede 27 fiskere i virkeligt fællesskab, og i 1890 var man oppe på 34 fiskere.

På 4 års-dagen for den store ulykke i 1885 var en af kompagniets både ude, men måtte på grund af storm søge land i læ af Hanstholm. Båden kæntrade imidlertid, og den eneste fisker, som ikke bar redningsbælte, omkom.¹⁰ Kompagniprotokollen oplyser, at hans lig »drev i land ved Hjørdemål klit med øjnene opad vendte og foldede hænder på brystet, hvilket næppe er sket før her på kysten. Vi tror, han frydes hjemme hos Herren.« Først til vinterfiskeriet 1890–91 fik kompagniet vedtægter, og formålet blev da angivet som »at drive timeligt erhverv i fællesskab for samtidig at hjælpe og støtte hverandre i åndelig henseende«. Den, som ønskede at være medlem af kompagniet, måtte »derfor kende-lig være ven af Guds børns samfund«. Hvis et kompagnimedlems liv og færden kom til at stride herimod, eller hvis medlemmet ikke varetog kompagniets tarv som sin egen, kunne han udstødes af fællesskabet. Det kunne ske efter en tilrettevisning midt i fiskesæsonen, hvorved medlemmet mistede alle rettigheder til kompagniets ejendom, eller ved forårsfiskeriets slutning, når bestyrelsen havde

indkaldt til møde for at få undersøgt, om noget medlem havde forsyndet sig imod paragrafferne og de fælles idealer. Et sådant medlem kunne udslettes af kompagniet, dog imod at få erstattet sin del af fællesejet.

Der opretholdtes streng menighedstugt inden for kompagniet, og medlemmerne måtte hverken nyde eller byde spiritus. Til gengæld måtte Munk-Poulsen forsage tobakken.¹¹ Økonomi og fiskepriser optog naturligvis deres del af diskussionerne på kompagnimøderne, men ellers var det fællesskabets åndelige tarv og medlemmernes adfærd udadtil, der varetoges. Usømmelig optræden blev fremdraget på møderne, og synderen fik lejlighed til at forsvare sig eller måtte tage imod drøje gloser for sin handling. Hvis han ikke bad om forladelse, kunne han udstødes, og det skete virkelig adskillige gange, de fleste blev dog taget til nåde igen.

Også nye emner til kompagnikredsen blev prøvet ved møderne. En troende var omkring 1890 kommet til sognet, men man vidste dog ikke rigtig, hvor man havde ham i åndelig henseende, og ville have ham behandlet på et af møderne i Sdr. Vorupør skole. Det nye emne var inviteret med, og efter indledningssang og bøn mærkede han nok, hvor det bar hen, og rejste sig og sagde: »Jeg mærker nok, at det er mig, I i aften vil have talt med. Jeg siger eder først tak for eders omsorg. Dernæst vil jeg sige, at jeg har lagt hele mit liv i Guds hånd og vil tjene ham helt. Og endelig vil jeg sige eder, at hvis I ser noget ved mig, som er imod Guds vilje, så beder jeg eder om altid at sige det lige ud.« Fiskeren blev optaget.

Rent ydre ting blev også behandlet på møderne. Når kompagniet skulle på udflugt til et andet samfund, kunne Munk-Poulsen rejse sig op og indskærpe, hvorledes det hele skulle gå for sig, og han kunne sige: »Bliv nu vasket ordentlig, kom i en ren skjorte« etc. Fællesskabet var ret så patriarkalsk ledet, men fiskerne fandt sig gerne i, at Munk-Poulsen tiltalte dem med faderlig myndighed.

Der fortælles stadig sørgelige historier i og uden for Vorupør om unge, som ikke kunne få hinanden, fordi den ene var vantro. Hvert enkelt par skulle godkendes af missionens ledere, d. v. s. Munk-Poulsen og fiskerne fra kompagniets inderkreds. »Skik jer ikke lige med verden,« lød det, og Munk-Poulsen vidste myndigt og bestemt at skille troende og vantro. En kompagnifisker fortæller fra sin ungdom, at han endelig en dag henvendte sig til »en af lederne« for at tale om forlovelse. »Hvad ville de hellige sige til, om jeg giftede mig med N.?« »Har I talt med hinanden derom?« Jeg sagde ham det alt sammen, og så sagde han: »Og det har I gjort uden at spørge de hellige om det?« Det var han ikke fornøjet med; det synes jeg nok var lidt stramt. Men jeg kan nok se det gode i det. Det gjorde, at vi nøje prøvede det for Herrens ansigt, inden vi kom

til mennesker, om det var hans vilje. Jeg véd dog ikke noget tilfælde, hvor det blev nægtet af lederne, hvis begge var omvendte mennesker. Og jeg er overbevist om, at den tanke aldrig spirede hos nogen hellig kvinde den gang, at hun kunne gifte sig med en uomvendt mand.«¹²

Til varetagelse af de daglige anliggender valgtes en bestyrelse samt en forhandler og regnskabsfører. Munk-Poulsen blev regnskabsfører og eksportør for kompagniet i 1888, men var tillige dets åndelige leder. Ved forhandling af kompagnianliggender af større betydning, som ikke ligefrem krævede generalforsamlingsbeslutning, skulle bestyrelsen tilkalde et råd bestående af et medlem af hvert pramlag.

Fiskerne arbejdede i ubetinget fælleskab indtil forårssæsonen 1892, da samarbejdet blev noget modereret. Det kan dog være af interesse at gøre ophold her for at se, hvorledes dels kompagnifiskerne så på deres egen virksomhed de første år, dels hvordan andre så på Vorupør-initiativet. I en ansøgning om støtte til kompagniets allerede opførte fiskerhus og stald samt til et påbegyndt ishus anfører Munk-Poulsen den 5.5.1890: »I efteråret 1887 dannedes et fiskerlaug her, der efterhånden er udvidet til at omfatte 26 fiskere, som i forening fisker og eksporterer fangsten, for derefter ligelig at dele udbyttet. Derved undgår vi tab ved mellemhandlerne og kunne ved de store partier bedre konkurrere på udlandets markeder.« Sognerådet støttede ved påtegning andragendet, da »ishuse må anses for at være af stor betydning for fiskerne,« og på herredskontoret henstillede man, at hjælpen blev givet som lån. Amtet, som »må anse det påbegyndte foretagende af stor interesse for den uformuende fiskerbefolkning«, anbefalede ansøgningen. Statens fiskerikonsulent C. F. Drechsel nævner i sin udtalelse intet specielt om Fiskerkompagniet i Vorupør, men fremhæver at den bestræbelse, der er hos fiskerne forskellige steder i landet på selvstændig afsætning af fangsterne, er særdeles heldig og værdig til støtte fra ministeriets side. Kompagniet modtog 500 kr.¹³

Det delvise fællesskab blev drevet 1892–1900 afbrudt af perioder med virkeligt fællesskab under helleflynderfiskeriet. Efter en vækkelse, der gik hen over Vorupør, blev det i efteråret 1900 vedtaget at genindføre det virkelige fællesskab, som da også holdt et stykke tid. Fra denne periode foreligger følgende meget oplysende udtalelse fra Dansk Fiskeriforening: »Vorupør Fiskerkompagni er en enestående sammenslutning af fiskere, der danner et slags andelsselskab eller broderskab, som allerede i flere år har arbejdet med eksempelløs trofasthed og sammenhold. Medlemmerne er ikke i nogen afholdsforening, men har dog givet afkald på al spiritusnydelse. Alt, hvad der opfiskes, betragtes som fælleseje for alle medlemmer, hvoraf de fleste er familiefædre med en som oftest ret

stor børneflokk; det opfiskede sælges under eet direkte til fiskemarkederne i ind- og udland; salget og fordelingen foretages af en lønnet forretningsfører. Da det efter indhentede oplysninger må betragtes for uomtvisteligt, at det stærke, enestående sammenhold ikke alene i flere henseender har haft en heldig, udviklende indflydelse på enkelte medlemmer af kompagniet, men tillige økonomisk taget har stivet dem af, således at de til trods for de sidste dårlige fiskeår har klaret sig, formener man, at dette forsøg på fællesdrift alene ved sit eksempel fortjener at blive støttet.«¹⁴

Kort før århundredskiftet slog en af Indre Missions store personligheder, pastor N. P. Madsen, sig ned i Vorupør, hvor han fik stor betydning for egnens åndelige liv og skrev en del af sine bøger.¹⁵ Mylius-Erichsen boede i tre dage ved pastor Madsen og fik her oplysning og inspiration til fortællingen »Strandvagt«. Han beretter om Vorupør-fiskerne, at det er »dygtige og dristige folk, op imod et par hundrede fiskere, to trediedele eller flere af dem var Indremissionen ivrig hengiven, ledede af en præst uden embede, som boede og virkede der i sognet, og af sognets lærer, som var født der og i sin tid havde været fisker ... Alle fiskede i kompagni og til fælles udbytte og var organiserede i en eksportforretning, hvorved de undgik mellemhandlere. Her praktiseredes altså en art kommunisme, der virkelig var beundringsværdig og vistnok enestående i landet.«¹⁶

Fællesskabstanken, at alle fiskere skulle have lige udbytte uanset arbejdsindsats, dygtighed eller fangst, gav sig praktisk udslag gennem nogle år, men solidariteten inden for medlemskredsen forblev næppe helt så stærk, som lederne havde tænkt sig. Uanset det stadig voksende medlemstal var der således i perioden 1889-91 en afgang på ialt 10 fiskere, heraf genindtrådte dog de 8 efter en sæson eller mere.¹⁷ I 1891 blev det på generalforsamlingen »fastslået og tillige indskærpet, at alt, hvad der fortjentes af medlemmerne i fisketiden«, skulle tilfalde kompagnikassen, og på et møde i februar 1892 blev der foreslået radikale ændringer af fællesskabet, »efter at der ofte havde været anket over sløjhed i mange retninger inden for kompagniet.« Måneden efter blev det vedtaget, at hver fisker forlods skulle have udbetalt to trediedele af fangstens værdi, medens den ene trediedel skulle gå i kompagnikassen til bestridelse af fælles udgifter og til lige deling blandt samtlige kompagnimedlemmer. Samme år blev fiskeriforeningen dannet.

Det fuldkomne fællesskab var slået i stykker, men en trediedel var dog i behold. Som nævnt blev det virkelige fællesskab genoplivet i perioder under helleflynderfiskeriet, men ophørte snart igen. Hvornår fællesskabet i realiteten døde ud og kun andelstanken blev tilbage, kan ikke fastslås med sikkerhed, men først

Redningsmandskab i Vorupør beder bøn inden en øvelse med roredningsbåden kort efter århundredskiftet. Pastor N. P. Madsen - foto. Privateje.

på generalforsamlingen den 16.8.1919 vedtoges det, at de gamle vedtægter skulle træde ud af kraft og erstattes af love for »Andels-fiskeeksportforeningen »Fiskerkompagniet i Vorupør.«

For sit arbejde som Fiskerkompagniets forhandler og regnskabsfører blev Munk-Poulsen tillagt et lod af udbyttet ligesom fiskerne, men efter strukturændringen i 1892 forhandlede der om at betale for fiskeforsendelsen i stedet for at give 1 lod. Man fastsatte en bestemt betaling pr. snes leveret fisk, mod at Munk-Poulsen udredte alle udgifter til kørsel, rengøring, pakning, emballage og vedligeholdelse af inventaret i fiskepakhuset. Efter disse retningslinier varetog Munk-Poulsen ekspeditionen af fisken, som normalt sendtes på auktion i Hamborg og Altona. Munk-Poulsen, der var en travlt optaget mand, havde i de senere år en gammel købmand til at føre fiskeriregnskabet for sig.

Jens Siggaard, der tjente hos Munk-Poulsen 1904-05, fortæller i Historisk Årbog for Thisted Amt 1968, bl. a. om den praktiske side af fiskeforsendelsen. Fangsten blev pakket i kurve og kasser, så snart fiskerne kom fra havet, og her efter skulle Jens Siggaard af sted de 15 km til Sjørring station. »Der var somme tider flere vogne i træk; kunne vi nå stationen, inden de lukkede på kroen, fik vi kaffe der; men var der lukket, måtte vi ligge i stalden og gnave på vor mellemad. En portør hjalp til med at læsse fisken i jernbanevognene. Når så hestene og vi havde fået et foder, raslede vi af sted hjemad... I dagbræknin gen var jeg hjemme, fodrede dyrene og rensede stalden... Når det var besør get, fik jeg morgenmad (kosten var god, der var altid fisk på bordet), og gik så i seng til middag, fodrede så igen og gjorde klar til ny køretur. Men »war æ haw' galk«, kunne jeg få min nattesøvn.«

Munk-Poulsen har ikke nærmere forklaret, hvorfor det idealistiske, virkelige fællesskab måtte ophøre i første omgang allerede 1892, men spørger man ældre nulevende fiskere, som kender den første kompagnitid gennem deres fædre, får man det svar, at fællesskabstanken måtte være dømt til undergang allerede fra dens undfangelse. Den ældste kompagniform kommenteres med udtalelser som, at »de, der havde mest fisk, ville ikke blive ved med at give til dem, der ikke gik på havet, det var også en usund måde at arbejde på,« eller »det blev slået i stykker, fordi der var nogle, som var dygtigere end andre... Ja, det kan vi så godt forstå, vi er alle mennesker, og vi er ikke helt gode allesammen, og det var de heller ikke dengang, selvom de var gode folk. Men det slog det altså i stykker, at der var nogle, som benyttede sig af de andre.«¹⁸

Den ældre kompagniform kan ikke undgå at have været årsag til konflikt imellem Vorupørs fiskere, men konkret véd vi ikke meget herom. Mylius-Erichsen karakteriserer i 1901 rammende missionsfiskerne og de vantro: »Med den for

de hellige egne samfølelse hjalp disse fiskere hinanden frem, også i verdslige forhold, så at de økonomisk sad bedre i det end de vantro fæller, med hvem de havde det mindst mulige at bestille. Man kunne se det på husene, at kårene var forbedret for de hellige, de rev de gamle maleriske hytter ned og byggede højloftet og sundt – men kedeligt. Og man kunne se på deres ansigter, når man traf at komme til stranden en dag, hvor mange fiskere var beskæftiget på den fælles landingsplads i Nørre Vorupør inden for det skærmende stenrev – ansigterne bar velplejethedens præg, der var ikke længer drukkenskabstegn at spore som hos adskillige af de vantro, der klumpede sig sammen nordligst på landingspladsen som noget for sig, endda der ikke var synderligt andet, der holdt sammen på dem end den fælles, men afmægtige trods mod missionen.«¹⁹

Det var ikke alene mellem missionsfiskere og vantro, der var et modsætningsforhold, også blandt missionsfolk kunne der være modstridende interesser. Ikke alle missionsfiskere hørte til i kompagniets rækker, adskillige troende stod udenfor og fortsatte med at levere fisk til de private fiskeeksportører. Kompagniets første forhandler og regnskabsfører J. Munk Madsen etablerede sig således i halvfemserne med en fiskeeksportforretning i Vorupør af betydeligt format. Han oprettede senere filialer i Klitmøller og Esbjerg og kom sammen med Fiskerkompagniet til at dominere fiskeeksporten fra Vorupør.

Kompagniets fartøjer er et afsnit for sig. I efteråret 1889 havde Fiskerkompagniet samlet så megen kapital, at det kunne købe medlemmernes fartøjer. »Sjægen« gik for 32 kr., »Den Lille« og Kr. Knudsen Hedes båd indløstes hver med 60 kr., »Gamle Belona« blev gravet op af stranden og kørt hjem for at blive genopbygget, båden blev foræret til kompagniet, men Jens Kr. Madsen ville dog have 6 kr. for sin part. I 1891 havde kompagniet anskaffet sig to større og en mindre båd til helleflynderfiskeri, men man behøvede endnu et par større både for at kunne skaffe beskæftigelse til alle ved det rentable helleflynderfiskeri. Landboerne i sognerådet erklærede imidlertid kort og godt, at man ikke var villige til at kautionere for beløbet, der skulle søges om. På herredskontoret kunne man ikke anbefale andragendet, bl. a. fordi konsekvensen kunne blive, at alle kystens øvrige fiskere, »som hverken er ringere eller bedre stillede«, skulle have tilsvarende understøttelse. Ansøgningen gentoges tre måneder senere, men på alvorligere baggrund. En kompagnibåd var under østenstorm blevet drevet langt ud i Nordsøen, hvor mandskabet reddedes op i et forbigående dampskib, som bragte dem til Hull. Med større både ville det blot have kostet fiskerne et par timers hård sejlads at komme i sikkerhed, hævdede de. Sognerådet nægtede dog fortsat at kautionere, så kompagniet indsendte ny ansøgning til ministeriet, denne

gang uden om kommunen. Den 17. maj 1892 afgik endnu en ansøgning, denne gang om et lån på 1200 kr. mod sikkerhed i kompagniets fem både. Sognerådet afslog fremdeles såvel rentebærende som rentefri lån til fiskerne i Vorupør. Indenrigsministeriet fandt nu anledning til i et notat til finansministeriet at meddele, at det måtte kunne ønske at udlåne direkte til de »i flere henseender særlig uheldigt stillede fiskere«, og finansministeriet accepterede den 23. marts 1893. Inden lånet kunne udbetales, var der gået langt over to år! Fiskeriet nød ikke større agtelse i Hundborg-Jannerup sogneråd.²⁰

Fiskerkompagniet var blevet omorganiseret i 1892, og det medførte, at bådene igen blev individuel ejendom. Ved salget frigjordes en kapital på 1765 kr. til kompagniet, men kompagnikassen gik til gengæld fremover glip af bådens part.

Sammenslutningen og samarbejdet i det åndelige fællesskab, som var kompagniets grundtanke, skabte ikke alene velstillede og agtede kompagnimedlemmer, men styrkede Vorupør som helhed. På kompagniets initiativ blev der således tidligt bygget ishus, samlingsstue og stald på landingspladsen. Det åndelige fællesskab stod endvidere bag opførelsen af et missionshus i Sdr. Vorupør 1887, idet fiskerne ved hjælp af fangsten på særlige »missionskroge« sikrede missionen tilstrækkelig økonomi.

Toldinspektøren for Thisted amt fremhævede i 1893, at »medens Vorupør tidligere var et mindre påagtet fiskerleje, må det nu vistnok siges at være den mest betydelige fiskerplads mellem Skagen og Blåvandshuk med en ædruelig, ihærdig og modig fiskerbefolkning, der med små, åbne både driver havfiskeri ca. 6 a 7 mil fra land.«²¹

Fremgangen fortsattes i Vorupør og kan illustreres af nogle tal fra Landbrugsministeriets fiskeriberetning.²² I året 1898 blev der fra lejerne mellem Gl. Skagen og Agger fisket for ialt 325.567 kr., og værdien af fartøjerne opgjordes til 151.104 kr., d. v. s. et forhold på 1:2,15. I Stenbjerg-Vorupør var forholdet imidlertid 1:3,2. Fangstudbyttet opgjordes for Vorupørs vedkommende til omkring 100.000 kr., medens Stenbjerg tegnede sig for 30.726 kr. Vorupør var dermed vestkystens største fiskerleje beregnet i værdiudbytte. Løkken var det næststørste, idet der her i 1898 blev fisket for 48.555 kr. I 1895 var der fisket for 59.077 kr. i Løkken og 70.735 kr. i Stenbjerg tolddistrikt, d. v. s. forholds-mæssigt en stor fremgang for Vorupør-Stenbjerg-fiskerne i løbet af de tre år.

Munk-Poulsen og Fiskerkompagniet fik dog ikke deres største betydning for kystfiskeriet som helhed ved indførelsen af virkeligt fællesskab inden for fiskeriet, men ved fællesskabstankens afløser og fornyer, andelseksporten, samt ved det initiativ og arbejde, der resulterede i bygningen af kystens første dæksbåd.

Ulykken i 1893, da 49 kystfiskere druknede fra deres åbne både, rejste en opinion af medfølelse og forståelse for fiskernes kår. Talrige forslag dukkede op til forbedring af forholdene, få blev gennemført.

Munk-Poulsen, der bl. a. af hensyn til kompagnifiskernes sikkerhed under helleflynderfiskeriet langt fra land var interesseret i at få bygget så store og sødygtige både som muligt, tog kort efter ulykken initiativ til sammen med bådebygger Chr. Thomsen, Sdr. Vorupør, at få udarbejdet tegninger til en dæksbåd, som også kunne ro's med årer. Chr. Thomsen, der havde været fisker fra sin barndom og i Vorupør og på nablejerne nød stor anseelse for sit samvittighedsfulde og dygtige arbejde, havde tidligere »foretaget og opfundet flere forbedringer på bådebyggeriets område.«²³ Han søgte ministeriet om 1000 kr. til hjælp til bygning af dæksbåden – støttet og anbefalet af Fiskerkompagniet. Understøttelsen blev givet, og byggeriet fulgtes med største interesse af fiskerne. Brug af dæksbåde i kystfiskeriet var så ny en tanke, at mange ikke kunne acceptere den, »de allerfleste af fiskerne rystede betænkelig på hovedet, fordi de mente, at denne båd på en 5 tons ville det være aldeles umuligt at ro, når vinden ikke var ganske stille, og meget vanskelig for ikke at sige umulig at få ud og ind.« Fiskerkompagniet gik dog helt ind for tanken, idet kompagniets bådelaag stod solidariske i tilfælde af et ugunstigt resultat. For andre bådelaag ville det have været forbundet med betydelig risiko at gå i gang med prøvedæksbåden. Munk-Poulsen kunne i en indberetning til Landbrugsministeriet ikke undlade at bemærke, »at forsøget sikkert aldrig var faldet så heldigt ud, hvis det ikke var gjort af det store selskab – Fiskerkompagniet – hvor så mange var fælles ansvarlige.«²⁴ Det var nok heri, at kompagni- og samarbejdstanken fik sin allerstørste betydning for den fortsatte udvikling og opblomstring af kystfiskeriet.

Skrækken med hensyn til at ro og få båden ud og ind fortog sig snart, idet det viste sig, at dæksbåden lod sig ro næsten lige så let som de åbne både på 2 tons, og at ind- og udsætningen endog var lettere. Forskellen mellem sødygtigheden i de gamle både og prøvedæksbåden var ligefrem forbavsende. Særligt prøvedæksbåden.²⁵ Allerede i 1898 fandtes der på Vestkysten 18 dæksbåde lig gav et godt fiskeriudbytte.

Sommer og efterår 1897 blev der i Vorupør og Vangså bygget tre andre dæksbåde, dog med visse afvigelser i forhold til prøvebåden. Ved sæsonens afslutning blev disse nye både imidlertid forandret og bragt i overensstemmelse med prøvedæksbåden.²⁶ Allerede i 1898 fandtes der på Vestkysten 18 dæksbåde lig prøvedæksbåden, 13 i Vorupør, 1 i Stenbjerg, 2 i Vangså og 2 i Klitmøller.²⁷ Snart blev alle anvendelige både overdækket med luger og omdannet til en slags

dæksbåde, medens alle større nybygninger blev bygget med fast dæk.²⁷ Den eksplorative udvikling kan føres direkte tilbage til den store ulykke i 1893, Munk-Poulsens initiativ og Fiskerkompagniets solidaritet og foretagsomhed.

Det skal i denne forbindelse nævnes, at også kystfiskeriets første motorbåd blev bygget af Chr. Thomsen, Vorupør, og at det var prøvedæksbåden, der blev taget model af til fartøjet. Det leveredes til N. Larsens bådelaug i Stenbjerg. Motorbåden, der var forsynet med vandballasttank, blev forløber for vestkystens øvrige motorbåde og fik således overordentlig stor betydning for kystfiskeriets udvikling og fortsatte beståen.

Samarbejde og sameje i dansk fiskeri praktiseredes i sin simpleste form inden for det enkelte både- eller arbejds-laug. Herudover kunne der på bredere basis samarbejdes om tjære- og tørrepladser, reberbaner, oprettelse og pasning af fare-signalstationer, ishuse og fiskepakthuse, indkøb af madding og redskaber, ordens-opretholdelse på landingspladsen, forsikring, låneforening m. m.

Fiskerne i Vorupør havde som de første vist, at samarbejdstankerne kunne praktiseres ikke alene, hvad angik produktionsmidlerne, men også i selve afsætningsleddet. Andels- og sammenslutningstanker dukkede gang på gang op i fiskernes diskussioner i begyndelsen af 1900-årene såvel på lokalt plan som inden for hovedorganisationen Dansk Fiskeriforening. Munk-Poulsen blev ansat som Dansk Fiskeriforenings tillidsmand og konsulent på Vestkysten og måtte som følge af dette ekstraarbejde holde hjælpelærer i Vorupør. Da der i februar 1907 blev nedsat et udvalg, som skulle komme med forslag om måden, hvorpå andels-sagen bedst kunne fremmes blandt fiskerne, blev Munk-Poulsen formand for udvalget. Det holdt sit første og eneste møde i Vorupør og havde en betænkning klar til Dansk Fiskeriforenings generalforsamling i august 1907. I udvalget var man enige om, at andelssagen ikke måtte centraldirigeres fra starten, men at andelsforeningerne skulle udspringe af lokalt initiativ. I diskussioner om andels-sagen fremkom Munk-Poulsen gang på gang med udtalelser som, at »vi må krybe, til vi lærer at gå,« eller »jeg tror fremdeles, at andelssagen skal løses fra neden og ikke fra oven.«²⁸ Vorupør Fiskerkompagni fremhævedes i andelssammenslutningernes første tid som af overordentlig stor betydning ikke alene for fiskerne i Vorupør, men for store dele af vestkysten, idet kompagniet hele tiden havde angivet de rimelige afsætningspriser og dermed stimulerede fiskehandlernes og eksportørernes prisansættelser.

I 1908 dannede Hirtshals- og Hals-fiskerne samt Harboøres kystfiskere andels-eksportforeninger, og et andelssildesalteri oprettedes i Kerteminde. I de følgende år og særligt under 1. verdenskrig skød andelsforeningerne op som padde-

hatte. Vorupør Fiskerkompagni fortsatte sin virksomhed, men der rejste sig efterhånden en kraftig stemning imod kompagniets patriarkalske ledelse, og fiskerne var utilfredse med, at der ikke som i de egentlige, selvstyrende andelsforeninger blev fremlagt regnskaber til medlemmernes godkendelse. På et stormfuldt møde i 1919 på Vorupør badehotel, hvor Munk-Poulsen ikke havde givet møde, redede gjorde redaktør Lilholt for andelssagen, og forretningsfører Laur. Nielsen fortalte om Fiskernes Andelsseksportforretning i Esbjerg. Det anbefalede på mødet, at der skulle dannes en »virkelig andelsforening«,²⁹ og fiskeeksportør Munk Madsen, Vorupør, blev opfordret til at overtage forretningsførelsen. Munk Madsen var dog ikke interesseret, da det var en forudsætning for hvervet, at han samtidig opgav sine forretningsforbindelser i Agger, Stenbjerg, Lyngby, Klitmøller og Hansted. På generalforsamlingen den 16.8.1919 vedtoges det med 27 stemmer mod 9 at gå ind for helt nye vedtægter for andelsfiskeeksportforeningen »Fiskerkompagniet«, og 49 medlemmer indtrådte kort efter i det reorganiserede kompagni, som hverken krævede religiøs overbevisning eller afholdenhed blandt sine medlemmer. Det blev en ren andelsforening med solidaritet over for foreningens gæld og tilsvarende andel i dens ejendom. Formålet var dels at besørge salg af medlemmernes fangst på de bedst mulige afsætningsvilkår, dels at sørge for indkøb til medlemmerne af større forbrugsartikler, f. eks. petroleum, is og tovværk. Kompagniet, der klarede sig i konkurrencen med Munk Madsens fiskeeksport og andre fiskeeksportører, er nu den eneste fiskeeksportforretning i Vorupør.

Betragter vi til sidst fremkomsten og udviklingen af Vorupør Fiskerkompagni i et bredere perspektiv, kan man med rette spørge, hvilke faktorer der betingede netop denne udvikling i Vorupør, medens udviklingen fulgte de traditionelle baner andre steder på Vestkysten.

Fiskeriforholdene var så godt som ensartede mellem Agger og Hansted, og afsætningsforholdene var de samme. Alle steder stod man i et afhængighedsforhold til købmændene og fiskehandlerne, men kun i Vorupør skete der en ændring i forholdene. Den specielle udvikling her skal ses som et samspil af flere faktorer, 1) et latent behov for sikrere afsætning og højere priser, 2) den kraftige Indre Missionske vækkelse, 3) ulykken i 1885, som bevirkede missionsens gennembrud, 4) person(er) af tilstrækkelig meningsdannende format og initiativ til at stå bag reformerne. Som en femte faktor skal nok også indregnes de mentalhygiejniske og moralske tilstande blandt fiskerne i Vorupør. Hvis drikfældigheden og fattigdommen virkelig har stået mål med beskrivelserne, må der i befolkningen have ligget et latent behov for vækkelse, organisering og selv-

bevidsthed, og missionen har da haft særdeles gode kår at arbejde under. – Vanskeligheden ved at indregne netop denne forudsætning i kæden af udviklingsfremmende faktorer ligger i, at vi ikke véd tilstrækkeligt om forholdene, eller hvor repræsentative de drikfældighedseksempler er, som missionsfolkene trækker frem til belysning af vækkelsernes baggrund. Det er faktorer, hvortil vi ikke har noget målestoksforhold. Selvom der måske ikke blev drukket så meget i Klitmøller som i Vorupør, Stenbjerg og Agger, betegnes Klitmøller-fiskerne alligevel som »voldsomme i drik og sværm og kraftudfoldelse«. ³⁰ Først i 1899 fik de missionshus her.

Harboøre er et eksempel på, hvor vanskelig bedømmelsen i historisk perspektiv af en befolkningsgruppes sæder, laster og moralske egenskaber kan være endog for en samtid, som skulle have de allerbedste forudsætninger for at se objektivt på tingene. Om tiden før vækkelserne i Harboøre skriver missionsfolk den 8. december 1893: »Der var en tid, da Harboøre lå hen i åndeligt mørke, synder og laster gik i svang efter en stor målestok, strandtyveri var meget almindeligt og blev ikke anset som synd, vi drak og sloges som de værste hedninger og var ilde berygtede for vor råhed.« ³¹

Herimod står Harboøre sogneråds udtalelse af 13. december 1893:

»For 30 år siden, da vi var unge mennesker, levede folk her på Harboøre som i andre sogne her omkring, de var livlige og muntre. Ved bryllupper, barnedåb, julegilder etc, fik de unge sig en dans efter en musikant, der stadig gned på sin violin, de gamle bænkedes om de lange træborde, der var almindelige her, og mændene fik sig en dansk snaps til deres mad samt en kaffepunch; ved sådanne lejligheder var præsten i reglen til stede, navnlig ved bryllupper og barnedåb, og skete der overdrivelser, når han var til stede, talte han hårdt formanende eller advarende derom... Folk gik i kirken, til alters, læste deres morgen- og aftenbønner, var i det hele religiøst anlagte, førte et strengt, tarveligt og arbejdsomt liv under meget små forhold.« ³²

For en betragtning af fiskerierhvervets betydning for vækkelsernes kraftige gennembrud netop i dette miljø kan det også være interessant at se, hvorvidt specielle erhvervs- og naturvilkår kan betinge eller skabe en særlig mentalitet eller folkekarakter hos befolkningen. P. G. Lindhardt skriver om Harboørefiskerne, at »det farlige erhverv i en barsk og fattig egn skabte en egen mentalitet: stærk, selvgroet og vild; fiskernes moral var berygtet: strandtyveri, drik, slagsmål og usædelighed spurgtes viden om – og var dog måske ikke mere påfaldende end andre steder.« ³³

Denne betragtning over Harboøreboernes folkekarakter er næppe rigtig. Man kan vanskeligt forestille sig, at der i løbet af de 13 generationer, der er gået siden Harboøre og andre kystsogne var overvejende landbrugsegne, skulle være udviklet en arvelig bestemt mentalitetsændring, der for Harboøre-befolkningens

vedkommende gjorde »stærk, selvgroet og vild«. Derimod kan man nok tale om en række faktorer, som gjorde kystsognenes befolkning særligt egnede for åndelig påvirkning, og som bevirkede, at missionen slog særlig stærke rødder blandt fiskerne.

En af de faktorer, som har bidraget mest til missionens vækst, er sikkert ulykkesfaktoren. Sammenligner man med landbruget under synsvinklen antal arbejdsdage og beskæftigede personer contra antal fiskedage på havet og beskæftigede personer, vil ulykkesstatistikken utvivlsomt ligge meget højt for kystfiskeriets vedkommende. Et særkende for fiskeriet var den markante skillelinie mellem liv og død; enten druknede man, eller også kom man frelst i land, mellemting gaves ikke. Samtidig hermed slog havet til over en bred front, det drejede sig ofte om hele bådbesætninger på en gang. Betragtninger over livets og dødens realiteter er en naturlig følge af ulykke, men for fiskerne var døden en realitet, som man måtte regne med. Den kunne komme pludseligt – kun en tomme plankebredde i båden skilte liv og død. Efter en ulykke var såvel den fiskeriudøvende del af befolkningen som enkerne særlig let påvirkelige for missionen.

Vi har set, hvorledes ulykken i 1885 banede vejen for missionen i Vorupør. Først i 1893, da 13 Aggerfiskere druknede, trængte Indre Mission igennem i Agger, i Harboøre stod missionsbevægelsen allerede på dette tidspunkt stærkt. Sognet mistede 26 fiskere ved ulykken, 4 år senere druknede 12 fiskere med Lilleør redningsbåd.

Alt i alt må ulykkesfaktoren tillægges stor betydning for udviklingen på kysten. Den skal imidlertid ikke betragtes isoleret, men må ses i sammenhæng med de øvrige udviklingsfremmende faktorer i fiskerimiljøerne.

Tilbage til Vorupør Fiskerkompagni. Medens det overalt lå i luften, at afsætningsforholdene skulle forbedres, og at Indre Mission søgte at få fodfæste blandt kystboerne, var ulykken i 1885 og kombinationen fisker/lærer/missionær noget helt specielt for Vorupør. Dannelsen af Fiskerkompagniet skal derfor nok ses som et samspil af specielt de to sidste faktorer med igangsætteren som den vigtigste, idet afsætningsforholdene og missionsbevægelsen dannede en nødvendig og befordrende baggrund henholdsvis for kompagniets økonomiske interesser og for det åndelige fællesskab.

De nærmeste paralleller til forholdene i Vorupør var til stede i Harboøre, Lyngby Thy og Agger, uden at det dog her førte til dannelse af fiskerkollektiver. I Harboøre var såvel den åndelige baggrund som ulykkesfaktoren til stede, men en igangsætter af Vorupør-kombination manglede, ligesom afsætningsforholdene her var langt bedre end i Thy. Siden begyndelsen af 1880'erne havde man haft kontraktalg med Hamborg-firmaet Busse & Bade, og takket være godt

fiskeri og gode jernbaneforbindelser sydpå blev Harboøre-fiskeriet et godt og bærende erhverv. I Lyngby druknede i 1885 8 mand eller halvdelen af lejets fiskere. På dette sted var der nok ringe afsætningsforhold, men derimod ingen igangsætter eller kraftig missionsbevægelse. I Agger indtraf ulykkesfaktoren først i 1893, men her var heller ingen igangsætter.

For en gennemførelse af andelseksporttanken manglede der uden for Vorupør generelt fortalere og igangsættere af tilstrækkeligt format.

Inden for alternativ-samfundet i Vorupør kan vi konstatere, at kollektivfiskeriet på et ret tidligt tidspunkt måtte ophøre, medens andre sider af kompagniets virke forblev intakt. Det, der bandt, var troen, og den gjorde stærk, isolerede, valgte og vragede, selv ægteskab blev en trossag. Skønt udbyttedelingen i 1892 blev individuel, forenede troen fortsat medlemmerne i solidaritet. I fællesskab og sammenhold kunne der klares opgaver, som hverken fiskeren eller det enkelte bådelaag kunne gennemføre. Ishus, samlingsstue, stald og missionshus var nok til kompagnimedlemmernes eget bedste, men de var trods alt et resultat af sammenslutningen. Uden solidariteten mellem missionsfiskerne ville der sikkert være gået endnu nogle år, inden dæksbåde var blevet indført på Thykysten. Også ved oprettelsen af faresignalstationen var kompagniet med, dog ikke som initiativtager.

Men hvorfor ophørte det kollektive fiskeri, når kompagniformens åndelige side levede videre intakt? Der kan næppe ligge ydre årsager til grund for omlægningen af kompagniets virke i 1892, derimod som antydte faktorer, som bunder i mennesket selv. Kompagnitanken, at alle skulle have lige del af udbyttet uanset indsats, flid og dygtighed, viste sig at være utopi. Troen var ikke stærk nok til at dølge andre menneskelige – og for samarbejdstanken skadelige – træk og egenskaber. De flittige ville ikke i længden være med til at forsørge andre fiskere, som benyttede sig af situationen.

Vorupør Fiskerkompagni som alternativ-samfund er et eksempel på, at en kultur- og samarbejdsform ikke behøver at opstå eller forsvinde udelukkende som følge af væsentlige ydre faktorer indflydelse, men også kan bunde i dybtstikkende, rent menneskelige karaktertræk og egenskaber.

1 Indb. fra Thisted toldsted 15.11.1887, kopibog, Thisted toldkammer. – 2 Årsberetning for 1887 fra Thisted toldsted, Landsarkivet Viborg B 323–41. – 3 Medd. af fhv. fisker Anders Josef Jensen, Vorupør. – 4 Vorupør 1885: Tiden. Ugeblad for Politik og folkelig Oplysning 10.2.1911, s. 550 – Munk-Poulsen-optegnelser: meddelt af redaktør Jørgen Pedersen, Ydby. – 5 Jens Thybo: Kun god er Gud. Skildringer af Menighedslivets Opvågnen i Thy. 1. Del, Kbh. 1923, s. 80. – 6 Paul Nedergaard: Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie (kirkelig geografi)

1849–1949 (1959), bd. 5, Ålborg stift, Kbh. 1959, s. 656. – 7 Det nye Aar, Indre Missions almanak 1938, s. 89–90. – 8 som note 4. – 9 som note 5, s. 81 ff. – 10 Fiskeritidende 14.5.1889, s. 156 samt Forhandlingsprotokol for Fiskerkompagniet i Vorupør. Privateje, Vorupør.

11 som note 5, s. 94. – 12 faderlig myndighed: Jens Siggaard: Minder fra Vorupør, Historisk Årbog for Thisted Amt 1968, s. 83 – menighedstugt og forlovelse: som note 5, s. 95–96, 98–99 samt Thisted Social-Demokrat 24.12.1959. – 13 Indenrigsministeriet L. J.-sager nr. 1172/1890, henligger i nr. 1303/1903, Rigsarkivet. – 14 udtalelse af 3.6.1902, L. J.-sager nr. 1474/1902, Rigsarkivet. – 15 jf. Christella Madsen: N. P. Madsens Liv og Gerning, Kbh. 1939. – 16 L. Mylius-Erichsen: Strandingshistorier. Skildringer fra jydsk Vestkyst og Skagen. Kbh. 1901, s. 34–35. – 17 Forhandlingsprotokol for Fiskerkompagniet i Sønder Vorupør. Privateje, Vorupør. – 18 forfatterens optegnelser fra Vorupør. – 19 som note 16. – 20 Indenrigsministeriet L. J.-sager nr. 421/1894, Rigsarkivet.

21 brev af 28.6.1893 til Generaldirektoratet for Skattevæsenet. Brevkopibog, Thisted toldkammer. – 22 Fiskeri-Beretning for Finansaaret 1898–99... Udarbejdet på Landbrugsministeriets Foranstaltning af C. F. Drechsel, Kjbh. 1900, do. 1895–96, Vorupør Fiskeriforening 1892 25. Juni 1942. Et Jubilæumsskrift ved Albert Nielsen, s. 35. – 23 Dansk Fiskeriforenings Medlemsblad 1894, s. 64, dæksbåde havde været brugt de sidste 20 år fra Esbjerg og Hjerting, hvor de kunne ligge i havn eller på rheden, men havde som fiskefartøjer ikke været anvendt fra den åbne kyst. – 24 som note 22 1898–99, s. 247. – 25 som note 22 1896–97, s. 196. – 26 som note 1897–98, s. 219. – 27 som note 4, s. 551. – 28 se betænkning fra andelsudvalget i tillæg til Dansk Fiskeritidende nr. 35 1907 samt referat af Dansk Fiskeriforenings generalforsamling i tillæg til Dansk Fiskeritidende nr. 37 1908.

29 Dansk Fiskeritidende 1919, s. 540. – 30 som note 6, s. 674. – 31 C Davidsen: Harboøre – Fortiden Pastor Moe Stormnatten Dommen. Kjbh. 1896, s. 10–11. – 32 som note 31, s. 12–13. – 33 Den danske Kirkes Historie VII, Kbh. 1958, s. 330.

Vorupør Fiskerkompagni. An Evangelical Commune from the Turn of the Century

The subject of the treatise is Vorupør Fiskerkompagni, which sprang up out of the spiritual fellowship awakened by the evangelizing and revivals of the 1880's. The cooperation, which unlike so many other forms of cooperation was not born of necessity, had the character of a commune as we know them from the east, but the profits were shared without regard to the efforts or talents of the individual members. The Vorupør Fiskerkompagni became the first Danish fishermen's cooperative.

The greatest concentration of fishermen on the coast of Thy (the west coast of Jutland north of Limfjorden) was, in 1887, around Vorupør and Stenbjerg. Here 136 persons' main livelihood was fishing with hook and line from open six-man boats. The catch was sold to fish-merchants, farmers and the residents of the market town. It was only after the extension of the railway net that there was the possibility of export to other countries.

The Evangelical Mission came to the area in the 1880's and 90's, and found a fertile ground in the poor fishermen's communities on the coast. In 1885 eight fishermen from Vorupør and four from Stenbjerg drowned when their boats capsized while landing. The tragedy gave a renewed actuality and background to the evangelical movement.

In 1887 the teacher and former fisherman, J. Munk-Poulsen, initiated a meeting of fishermen, at which he strongly recommended them »to join in companies, thereby to benefit one another spiritually as well as temporally«. The company became a reality, and in the articles of association the purpose was established as: »to follow our temporal trade in

fellowship, so as to support one another at the same time in spiritual matters.« The members must »be seen to be friends of the community of God's children.« The company worked in unqualified fellowship until 1892, and after that in periods, off and on. Each man received an equal part of the profits, regardless of whether he fished much or little, or of whether he went out in the boats or not. In 1892, after there had been frequent »complaints of sickness in many directions in the company«, they agreed to individual profit sharing for $\frac{2}{3}$ of the catch, and common sharing of the last $\frac{1}{3}$. At the same time the boats were sold to private owners, and a considerable capital was thus freed for the company funds. We do not have any more contemporary material that could illuminate the transition from fellowship to partly individual profit sharing. If one asks elderly fishermen who have the story from their parents, their commentary on the oldest form of the company is, that the fellowship was doomed from the start. Not even in the evangelical community were people equally good, and some of them took advantage of the situation. The industrious and skillful workers wouldn't go on supporting the others in the long run. The idea of the company proved to be utopic. Their faith was not strong enough to dull other human traits and propensities – propensities which are a hindrance to the idea of cooperation.

The development in Vorupør must be seen as the coincidence of several factors: 1) a latent need for assured sales and higher prices, 2) the strong Evangelical revival, 3) the tragedy in 1885 that instrumented the birth of the revival, 4) a person or persons of sufficient opinion forming format and initiative to stand behind the reform. As a fifth factor, we perhaps should include the moral and mental state among the fishermen, for if the drunkenness and poverty were what they are said to have been, then there was a latent need in the population for revival, organization and self-knowledge.

Of the things that contributed to the growth of evangelism, the accident factor must be one. A distinctive feature of fishing as compared to farming was the sharp line between life and death. Work accidents as such did not exist on the sea: either you drowned, or else you came safely ashore. There was nothing between. At the same time the sea had a broad sweep: it was often a whole boat's crew who died at once.

But the accident factor should not be considered isolated as the deciding one for the development. Everywhere on the coast the fishermen sought better sales for their catch, and the evangelical mission expanded everywhere, but it was only in Vorupør that there was combined in one person, J. Munk-Poulsen, fisherman, teacher and evangelist. So the formation of the Fiskerkompagni must be seen as a coincidence of the mentioned factors, with the initiator, the »entrepreneur«, as the most important, and with the conditions for sales and the evangelical movement as a necessary bearing background. Vorupør Fiskerkompagni as an alternative society is an example showing that a culture and a form for cooperation need not arise or disappear as the result of influence from desiding outside factors, but may also be bound up in deeply-rooted, purely human character traits and propensities.

Alan Hjorth Rasmussen; museumsinspektør, mag .art.

Engbakken 5
DK - 6700 Esbjerg

»Det sker jo sommetider, at jeg oplever ting«

Af Birgitte Rørbye

I foråret 1971 besøgte jeg sammen med Iørn Piø en ældre mand – NN – og vi optog samtalen på bånd til Dansk Folkemindesamling.¹

NN har aldrig været gift og har ofte skiftet erhverv og bolig. Han har derfor været henvist meget til sig selv og er idag, hvor han er omkring 70 år, en temmelig ensom mand. Hans omgangskreds begrænser sig først og fremmest til de andre i den ældre-klub, han kommer i et par gange om måneden, samt nogle enkelte i den lille landsby, hvor han igennem nogle år har haft et lejet hus. Hans kat og især hans hund er nok de levende væsner, som betyder mest for ham.

NN begynder at spekulere, da han nogle gange i træk har hørt uro på loftet i sit hus. I første omgang afviser han det, men da lydene kommer igen, begynder han at undersøge loftet, men finder ikke noget. Uroen hører imidlertid ikke op, og NN giver sig nu til nærmere at overveje, hvordan det kan forklares, og af de muligheder, som han kan finde på, bliver kun den tilbage, at der er tale om »poltergeister« eller noget lignende overnaturligt. Derfor henvender han sig til Dansk Folkemindesamling, og det er på denne måde, vi får kontakt med ham. I første omgang lærer vi ham dog ikke nærmere at kende, fordi han efter et stykke tid finder en anden forklaring på fænomenet. Dette gav han os besked om, og besøget blev derfor aflyst.

Da der er gået et stykke tid kontakter NN os imidlertid igen og fortæller denne gang om en gammel dame, som somme tider sidder i en stol i hans soveværelse, og som han opfatter som en afdød, der går igen. På dette grundlag beslutter vi at tage op at besøge ham og høre nærmere.

Der foregår tilsyneladende ikke så meget i NNs tilværelse, men til gengæld oplever han den meget intenst. Hans opfattelse af hvad der er *naturligt* er grundlæggende for hans holdning til tilværelsen:

– Nu fortalte De tidligere, at der skete nogle mærkelige ting her i huset, og dem havde De fundet en naturlig forklaring på.

NN: Det var faktisk noget der lå løst oppe på loftet og så videre.

– Men vil det sige, at man må formode, at De også vil finde en naturlig forklaring på, at De ser den gamle dame?

1. Noter findes s. 93.

